

Гордана ДРАГИН

Филозофски факултет, Универзитет в Нови Сад, Србија

**УРБАНА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА У СРБИЈИ
(ГОВОР НОВОГ САДА)**

Gordana DRAGIN

Department of Serbian Language and Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

**URBAN DIALECTOLOGY IN SERBIA
(SPEECH OF NOVI SAD)**

The paper provides a summary of previous work on urban dialectology in Serbia of the first studies published to date. Detailed lists the methods and results monograph Speech of Novi Sad (volume 1 and volume 2) Department of Serbian Language and Linguistics Faculty of Philosophy in Novi Sad.

Keywords: urban dialectology, Serbia, Novi Sad speech, phonetics, morphology, lexicon

Кључне речи: урбана дијалектологија, Србија, говор Новог Сада, фонетика, морфосинтакса, лексика

Због веће примерености урбаној језичкој стварности, данас се термин *вернакулар* користи са значењем свакодневног, нестандардног говорног језика града или краја који може имати и своју писану верзију, тзв. вернакуларну књижевност. У Кристаловом „Енциклопедијском речнику“ *вернакулар* (народски говор) у социолингвистици назив је за језик или дијалекат домородаца у некој говорној заједници, нпр. вернакулар Ливерпула, Беркшира, Јамајке и сл. О вернакуларима се обично говори уз супротстављање појмовима као што су *стандардни језик* и *рурални дијалекат* (Кристал 1996).

О *урбаним дијалектима* говори се у високоиндустријализованим и урбанизованим друштвима којима се постепено придружује и наше, сада када смо на прагу Европске заједнице. Територијални варијетети урбаних дијалеката односе се на градски *субстандард*, а не на стандардни облик језичког испољавања градске средине. Овакве појаве настају и под утицајем руралног дијалекта, тј. мање-више различитих локалних говора из суседства из којег емигрира

становништво у град, а који се формирају као последица културних, друштвених и комуникацијских прилика и потреба у њима.

Овако дефинисан *урбани дијалекат* често се меша са *социолектом*, а може се десити и да настане и нова варијанта *стандардног језика* (Радовановић 1979: 76). На судбину и развој *урбаног дијалекта* могу утицати и посебна социјална и културна средина. С обзиром да је Нови Сад један од три највећа града и универзитетска центра у Србији, сваке године у њега се слива река студената из целе земље. У исто време, главни град Војводине (Нови Сад) последњих двадесетак година постао је крајње одређене избеглог становништва српске националности са ратом захваћене територије старе Југославије.

Такође, на судбину и развој урбаног дијалекта могу утицати и остале опште и посебне друштвене и културне околности. Посматрано конкретно, на говор Новог Сада могу утицати у одређеној мери и међујезички контакти. Затим, суживот српског језика и најпре неког дијалекта мађарског, румунског, словачког, русинског и, рецимо, ромског језика у Новом Саду, може утицати на коначно формирање *говора Новог Сада*. Ипак, после поменутих испитивања, показало се да говор нашег града представља једну врсту компилације његовог *дијалекатског* залеђа и употребне норме *стандардног језика*. Дијалекатско залеђе Новог Сада јесу јужнобачки и северносремски говори који припадају шумадијско-војвођанском дијалекту који је у основици стандардног српског језика.

Говор свакога града је, ипак, посебан појам, донекле независан од дијалекта у чијем се окружењу налази. Градско становништво представља највећи концентрат говорника стандардног језика на једној територији. Стандардни језик је тај фактор који уједињује све становнике једног града. С једне стране, он поседује ниво општости, што му омогућује да буде језик свих и да нивелише разлике код говорника из различитих географских области, а с друге стране, одликује се специфичностима којима се његови носиоци одвајају од говорника из других градова. Појава језичког *супстандарда* типична је баш за град и дијалекат је у граду изразито непостојана категорија јер социјални престиж стандардног језика је толико велики да све придошлице са села настоје да се што пре ослободе свог локалног језичког обележја које најдрастичније открива њихово неурбано порекло.

Недостатак систематичног описа градских говора у Србији условљен је чињеницом да се давало првенство испитивању народних говора сеоске средине. Велика разноликост говора који полако нестају са гашењем сеоских огњишта, на релативно малом простору Србије, изискивала је неуморни рад на њиховом описивању. За говор града лингвисти, тачније дијалектолози, почињу озбиљније да се интересују тек последњих десетак година. Интересовање за говор три највећа града у земљи, Београда, Новог Сада и Ниша, било је у првом плану. Говор Ниша најпотпуније је приказао у својој докторској дисертацији Пол Луј Тома, професор са Сорбоне (Тома 1998). То је једини озбиљнији и детаљнији приказ говора једног града у Србији у последњих 70 година. У истом

контексту могу се поменути и само сумарни радови Милоша Московљевића (Московљевић 1921), Александра Белића (Белић 1934) и Љубише Рајића (Рајић 1980) о говору Београда, као и Јована Јерковића (Јерковић 1992) о говору Бечеја, малог града у Војводини (прецизније, у Бачкој) и Д. Јовића о говору Трстеника (Јовић 1968). Поред тога важно је поменути да године 1977. Михајловић монографски описује говор Лесковца, 1987. године Живковић презентује лексику Пирота, 1996. С. Реметић испитује српски призренски говор, а 1997. С. Станковић говор Власогинца (стециште сва три поддијалекта призренско-тимочког дијалекта и два језика – српског и ромског). Почетком двадесетих година прошлог века систематским истраживањима говора на радију први су се позабавили стручњаци са *Института за експерименталну фонетику и патологију говора* у Београду на челу са Смиљком Васић, Б. Костићем и В. Кнафличем (Костић, Васић, Кнафлич 1984). Одељење за истраживање програма и аудоторијума радио-телевизије Нови Сад, под уредништвом Ђорђија Поповића, објавило је своје резултате у краћој студији под насловом *Комуникацијске и говорно-језичке карактеристике ТВ Дневника Телевизије Нови Сад на српскохрватском језику* (Јоцић, Петровић, Суботић 1982). Аутори текстова из ове студије били су професори Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду: Драгољуб Петровић, Мирја Јоцић и Љиљана Суботић. Треба скренути пажњу и на докторску дисертацију Јелице Јокановић Михајлов *Прозодијски систем језика радија и телевизије београдског подручја* из 1986. године. Као последњи по хронолошком реду ту је зборник радова *Српски језик на крају века* под редакцијом Милорада Радовановића из 1996. године (Радовановић 1996) у којем се детаљно анализира слика савременог српског разговорног језика села и града. Године 1999. у зборнику *Актуелни проблеми граматике српског језика* под уредништвом Јудите Планкош, у Суботици, изашао је рад Д. Петровића *Две прозодијске норме* у којем се анализира савремено стање у прозодији у разговорном језику источног и западног ареала српског језика (Петровић 1999). Помињем и свој рад *Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад*, који је прочитан на *Шеснаестом конгресу славистичких друштава Србије и Црне Горе* у Врњачкој Бањи октобра месеца 2005. године (Драгин 2005) и магистарски рад Дејана Средојевића из 2007. године *Прозодијска норма у језику водитеља-спикера информативних емисија новосадских телевизијских станица*.

ГОВОР НОВОГ САДА

Значајан подухват на пољу урбане дијалектологије код нас представља појава обимне студије Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду *Говор Новог Сада (свеска 1: Фонетизам и свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине)* из 2009. и 2011. године.

Динамични демографски и привредни развој града, његово место и улога у државним заједницама условљавају његов утицај, директни или индиректни, на језичке варијетете српског језика и идиолекте говорника који су се у њега досељавали, у њему се школовали и радили. Испитивања и закључци потом,

тичу се само српског језика, а надамо се да ће у будућности бити представљен говор града у његовој свеукупности. Етнојезичка мапа Новог Сада показује да је он увек био вишенационалан и вишејезични град, у коме се у службеној употреби смењивало неколико језика, а у неформалној употреби било је и до десетак различитих језика (српски, немачки, мађарски, цинцарски, грчки, јерменски, словачки, русински, румунски, ромски, македонски), што се одражавало и на употребу језика у школама. Промена урбанистичког плана града довела је до разбијања релативно компактних староседелачких говорних заједница и настајање нових у којима се изразио почетак неутралисања карактеристичних особина дијалекатског идиома у чијем се средишту налази Нови Сад. То је видљиво, пре свега, на примеру Салајке и Подбаре као деловима града са староседелачким српским живљем и Телепа са староседелачким мађарским живљем. Последњих двадесетак година на територији старих делова града срушено је много породичних кућа да би се изградиле вишеспратнице и многе баште претворене су у улице. У приградском насељу Адице са углавном српским становништвом, последњих двадесетак година насељено је и ромско становништво. Поред тога, у Новом Саду (на Телепу) постоје и две основне школе са два наставна језика, српским и мађарским.

Врло важан је и податак да је културни живот и говор главног града Војводине био узор свим српским писцима и културним посленицима још од 19. века. Већ тада у Новом Саду излазило је 56 листова и часописа на српском језику, године 1864. пресељена је у њега и Матица српска, а 1861. године основано је и Српско народно позориште.

То је све био довољан разлог да се опише српски говор главног града Војводине.

Говор Новог Сада приказан је и на дијахроном и синхроном плану. Фонолошка истраживања су, разуме се, само синхрона, док су морфолошка и лексичка и дијахроном и синхрона. Наиме, бавили смо се и *некадашњим* и *садашњим* говором Новосађана. За фонолошки ниво корпус је био актуелни говорни језик града у домену јавне употребе (масовни медији, школа, институције) и приватне, неформалне употребе (разговорни језик).

Како су оваква истраживања пре свега социолингвистички оријентисана, она морају бити заснована на основним принципима урбане дијалектологије. То практично значи да је у фокусу језик и његова структура, али не као изоловани систем, већ искључиво као систем којим се служе говорници са одговарајућим друштвеним обележјима: пола, узраста, порекла, образовања, националне и верске припадности итд.

Све то требало је имати у виду при избору језичких појединости које ће бити истражене, затим при формирању одговарајућег узорка говорника, као и при избору адекватног метода.

Као основни метод истраживања коришћен је упитник, који је тематски подељен у неколико целина. Питања у њему конструисана су на основу знања

до којих се дошло из постојеће дијалектолошке литературе о говорима из залеђа, затим на основу перцепције говорних обележја становника Новог Сада, те оних црта које су као препознатљиви стереотипи заступљене у разним дискурским формама, најчешће у вицеима и шалама о Војвођанима, где се разлике између Новосађанина и Војвођанина неутралишу. Стога се у упитнику од испитаника захтевало да бирају између дијалекатског или уопште нестандардног и стандардног облика неке језичке јединице или да сами формулишу одговор.

У вези са формирањем одговарајућег узорка, на самом почетку јавиле су се извесне недоумице, а одговор на питање ко је Новосађанин формулисали смо на основу критерија места рођења, односно дужине периода живљења у Новом Саду. Узорак је формиран тако да у њему све одговарајуће групе буду пропорционално заступљене. Укупна величина узорка израчуната је за интервал поверења од 90% и интервалне грешке од 5,37%.

Анкетом су обухваћена 234 становника Новог Сада којима је српски матерњи језик или један од матерњих. Од укупног броја испитаника двојезична су 22 односно 9,40% (српско-мађарски / мађарско-српски, српско-словачки, српско-русински и немачко-српски), од тога броја 20 испитаника је рођено у Новом Саду, а 2 су досељена.

У узорку је било 67,95% испитаника рођених у Новом Саду и 32,05% досељених из различитих крајева штокавског говорног подручја. Мање одступање које се тиче процентуалне заступљености рођених у Новом Саду и досељених у нашем истраживању у односу на званичне податке Републичког завода за статистику очекивано је, или чак нужно, будући да је у фокусу био говорни идиом колектива заснованог на територијалном критерију, а не индивидуални говорни идиоми на датом подручју.

Од укупног броја испитаника 64,53% женског је пола, а 35,47% мушког. Одступање узорка на основу критерија пола последица је чињенице да су жене биле спремније да учествују у анкети него мушкарци, као и претпоставке да оне боље од мушкараца познају лексику из домена куће која је била обухваћена истраживањем. У радовима из класичне дијалектологије утврђено је да се испитанице боље језички прилагођавају, али истовремено и боље чувају нека језичка обележја.

Испитаници су распоређени према узрасту у шест старосних група чија је процентуална заступљеност представљена табелом 1. Одступања у старосној структури у односу на званичне статистичке податке немају негативан ефекат на резултате истраживања.

Табела 1.

Године	15–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65→
заступљеност	16,67	15,38	17,52	14,1	18,8	17,53

Процентуална заступљеност говорника према критерију образовања представљена је табелом 2. Највеће процентуално одступање показује се на основу критерија образовања. Са становишта традиционалне дијалектологије ово би могао бити и највећи недостатак овог узорка, али са становишта урбане или социјалне дијалектологије то није тако. Наиме, према учешћу у јавном животу, према могућности деловања на друге говорнике изразито се разликују говорници са незавршеном основном школом од говорника са вишим степеном образовања. Различит је и домен последица ниског степена образовања у случају старијих и млађих особа: у нашем узорку незавршену основну школу имају четири особе, старе преко 65 година.

Табела 2.

образовање	НОШ	ОШ	СШ	ВШ	Ф
заступљеност	1,71	7,69	52,12	14,10	24,35

Према критерију националне припадности, у узорку је било: 83,77% Срба и 16,23% других националности (мађарске, хрватске, словачке, црногорске, немачке, русинске, чешке, македонске, словеначке, југословенске), од којих је 12,39% рођених у Новом Саду, а 3,84% досељених. Више од 80% испитаника православне је вере, док су остали католичке, протестантске и баптистичке; поједини испитаници су се изјаснили као атеисти. Критерији националне и верске припадности нису искаживани у анализи грађе јер су се показали као знатно мање значајни од критерија порекла, узраста и образовања.

Важно је напоменути да је чувана анонимност испитаника тако што су навођени само иницијали њихових имена, а у обради грађе врло ретко су давани лични подаци (на пример године или занимање одређене особе).

Овом основном узорку испитаника прикључени су у испитивању појединих тема и додатни узорци као што је узорак од 47 одраслих говорника Петроварадина, 2147 ученика основне школе „Ђорђе Натошевић“ у Новом Саду и „Јован Дучић“ у Петроварадину, 375 ученика осмог разреда основне школе „Жарко Зрењанин“ у Новом Саду и 30 ученика првог, трећег и четвртог разреда Карловачке гимназије.

Корпус је формиран на основу 1) снимљеног материјала језика у јавним медијима, 2) спонтаног разговора са информатором или интервјуом и 3) експерименталним прикупљањем и обрађивањем. Просек говорника добијен је укрштањем података информатора о њиховој старости, полној припадности, школској спреми и занимању. Искоришћена грађа потиче од 210 информатора.

Прва књига *Говор Новог Сада (Фонетске особине)* има следећи садржај: Ж. Бошњаковић, Б. Марковић, *Урбана дијалектологијама на српскохрватском језичком подручју*, Љ. Недељков, *Акцент говора Новог Сада у контексту*

јужнобачких и северносремских говора, М. Стокин, *Акцент у морфолошким категоријама старог Новог Сада*, Д. Средојевић, *Прозодијска норма именица у говору новосадских телевизијских медија*, М. Ајџановић, Д. Средојевић, *Прозодијска норма придева у говору Новог Сада*, Д. Урошевић, *Акцент сложеница и страних лексема у говору Новог Сада*, Г. Драгин, *Дистрибуција послеакцентских дужина у говору Новог Сада*, И. Бјелаковић, М. Марковић, *Квалитет неакцентованих дугих вокала у говору Новог Сада*, Ж. Бошњаковић, *Преношење акцента на проклитику у говору Новог Сада*, Д. Радовановић, Ж. Бошњаковић, *Адапција ијекаваца у говор Новог Сада*, Ј. Мирковић, *Вокалске групе у говору Новог Сада*, Ж. Бошњаковић, *Дистрибуција фонеме /x/ у говору Новог Сада*, С. Гудурић, *Акустичке особине фрикатива /ш/, /ж/ и африката /ч/, /џ/ у говору Новог Сада и Транскрипти говора старих и младих Новосађана.*

У првом плану у првој књизи био је акценат, тј. његове карактеристике до којих се дошло експерименталним истраживањима (у фонолабораторији) или класичном анализом сакупљене грађе. Конкретно то изгледа овако: 1) пратио се однос примера са пренесеним акцентом на проклитику и оних у којима се то није десило (на̀ мо̀ге : на мо̀ре), 2) степен очуваности послеакцентских дужина (лѐгџм : сѐди), 3) појаве акцента на последњем слогу (диригџџнт : асџстџнт), 4) акценат неких морфолошких категорија и сл. Дају се и резултати добијени испитивањем артикулације гласова /x/, /ж/, /ш/ (ора, сна̀ја, ж`џвот, ш`џш`ир), сажимања у финалним вокалским групама -ао, -ео, -уо (глѐдо : са̀њао, џзо : вџдео, брџно : зџнуо), као и икавизмима типа дџ џеш, грѝдџа, вџдио, прик̀д Дунава, по̀ зуби, ка̀дџоџ : гдџе, лѐтео, преко гла̀ве, гдеџод...) и степен адаптације досељеника из других крајева старе Југославије, пре свега из Босанске Крајине, Лике и Кордуна.

У другој књизи, *Говор Новог Сада (Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине)*, у домену морфологије, истражено је следеће:

1. употреба морфофонолошких (*видџти / видџти*; *руки / руџи*) и морфолошких (*болеџи* – 3. л. сг. *боле*; *променџти / променуџти*) дијалектизама,
2. распрострањеност морфофонолошких стандарднојезичких дублета (*спаџти / спасаџти*).

У домену морфосинтаксе водило се рачуна о следећем:

1. лексички опсег датог дијалекатског обележја (*бити куџи / бити код куџе*),
2. стабилност инфинитива у футуру првом и у функцији комплемента,
3. стабилност парадигме релативне заменице м. р. према критерију ани-матности,
4. дијалекатска неутрализација падежа са каузалним и финалним значењем,
5. рекџија придева,
6. модели идентификаџије преко дела града као локализатора с обзиром на критериџ укључености (+/-) у град као локализатор.

Истраживањем је, такође, обухваћена и деривација, првенствено творбени модели именица из групе *номина агентис*, као и модели коришћени у именовану становника Петроварадина и Новог Сада, односно њихових делова.

На плану лексике провераван је статус варваризама немачког и мађарског порекла који немају термилошко значење, познавање назива за предмете, појаве и односе типичне за традиционалну културу. Интегрални део зборника чине и прилози о лексички старог Новог Сада (тематска поља: свадба, друштвени живот младих), прилог о германизмима у кулинарској терминологији и прилог о жаргону ученика.

Прагматичка обележја говора Новог Сада представљена су у радовима о:

1. ословљавању у поздрављању,
2. графитима,
3. ставовима испитаника према говору староседелаца и досељених односно према месном говору и стандарднојезичком идиому;
4. употреби писама.

Поетска функција месног говора испитана је на корпусу:

1. књижевних текстова новосадских аутора, односно оних који су писали о Новом Саду (Александар Тишма, Милица Мићић Димовска, Владислав Хајт-фогел, Слободан Тишма, Исидора Секулић и Вељко Петровић)
2. новинских текстова Јована Танурчића и Ђорђа Рандеља
3. песама Ђорђа Балашевића.

Историјски приступ истраживању говора Новог Сада заступљен је у приказу књижевних идиома на подручју Новог Сада од краја 17. и почетка 18. века па све до данас, те у приказу говорног језика на основу корпуса приватних писама Јована Јовановића Змаја, Змајевог превода *Харфе Сиона*, *Драматских списа* Косте Трифковића и шест бројева *Заставе* (1866, 1871. и 1876. године).

Истраживањем је обухваћена и ономастика Новог Сада: назив града и његових делова, називи улица, школа, трговинских и угоститељских објеката.

У последњих 20 година изразит је прилив становништва са других дијалекатских подручја у Нови Сад, и јасно је да је опис говора главног града Војводине урађен у правом тренутку.

На самом крају друге књиге налазе се судови о новосадском говору двадесет седморо новосадских интелектуалаца. Овај приказ о говору Новог Сада завршићу поетским реченицама Павла Шосбергера, недавно преминулог хроничара новосадске јеврејске заједнице – *Препознајемо га по јасној, богатој реченици. Има своју поетику, која је заснована на вештини избегавања несугласица, језик којим лагано протичу мисли и емоције. Језик на коме се подједнако воде најозбиљнији разговори, најнежнији и најмазнији. Говор који тече спорије, уз развлачење.*

ЛИТЕРТУРА// BIBLIOGRAPHY

- Белић 1934:** Белић, А. „Београдски стил“. *Наш језик* 2/7, Београд: 193-200.
- Бошњаковић, уредник 2009:** Бошњаковић, Ж. *Говор Новог Сада (Свеска 1: фонетске особине)*. Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет Нови Сад. 7-348.
- Васић, Штрбац, уреднице 2011:** Васић В. и Штрбац, Г. *Говор Новог Сада (Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине)*. Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику, Филозофски факултет Нови Сад. 7-719.
- Драгин 2005:** Драгин, Г. Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48/1-2, Нови Сад. 277-282.
- Драгин, Г., Штрбац, Г.,** Говор Новог Сада (необјављени приказ прочитан у марту 2012. године у Библиотеци града Новог Сада).
- Живковић 1987:** Живковић, Н. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.
- Јерковић 1992:** Јерковић, Ј. Српски говор Бечеја. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 35/2, Нови Сад. 89-98.
- Јовић 1968:** Јовић, Д. *Трстенички говор*. Београд: Српски дијалектолошки зборник 17.
- Костић, Васић, Кнафлич 1984:** Костић, Б, Васић, С, Кнафлич, В. Испитивање говора у емисијама Радио-Београда и Телевизије-Београд – теренска студија, једномесечно посматрање, *Институт за фонетику и патологију говора*, Београд.
- Михајловић 1977:** Михајловић, Ј. *Лесковачки говор*. Лесковац: Библиотека народног музеја.
- Московљевић 1921:** Московљевић, М. Неколико речи о београдском говору. *Зборник филолошких и лингвистичких студија: Александру Белићу поводом 25-годишњице његова научна рада посвећују његови пријатељи и ученици*, Београд. 132-140.
- Петровић 1999:** Петровић, Д. Две прозодијске норме. *Актуелни проблеми граматике српског језика – Зборник радова са другог међународног научног скупа*. Суботица – Београд.
- Радовановић 1979:** Радовановић, М. *Социolingвистика*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Радовановић (редактор) 1996:** Радовановић, М. *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник.
- Рајић 1980:** Рајић, Љ. Језик и дијалекат – положај корисника дијалекта у процесу стандардизације говора. *Годишњак друштва за примењену лингвистику* 4-5, Сарајево. 373-376.
- Реметић 1996:** Реметић, С. *Српски призренски говор*. Београд: Српски дијалектолошки зборник 42.
- Станковић 1997:** Станковић, С. Градски власотиначки говор(и) – социolingвистички процеси (опште карактеристике). *Дани духовног преображења IV (научни скуп)*. Деспотовац. 21-22.
- Тома 1998:** Тома, П. Л. *Говори Ниша и околних села*. Београд: Српски дијалектолошки зборник 45.

- Jocić, Petrović, Subotić 1982:** Jocić, M, Petrović, D, Subotić, Lj. *Komunikacijske i govorno-jezičke karakteristike TV dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku.* Novi Sad: Služba za istraživanje programa i auditorijuma Radio-Televizije Novi Sad.
- Kristal 1996:** Kristal, D. *Kembrička enciklopedija jezika.* Beograd: Nolit.